

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA BILISH JARAYONLARINI RIVOJLANTIRISHNING MEXANIZMLARI

Jabbarov Jamshid Farxodovich

Urganch shahar 15 – son umumta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bilish jarayonlarining kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda rivojlantirish mexanizmlari ilmiy nazariy asoslari tadqiq qilingan.

Аннотация: В данной статье изучены теоретические основы механизмов развития познавательных процессов у детей младшего школьного возраста.

Abstract: In this article, the theoretical foundations of the mechanisms of the development of cognitive processes in children of primary school age are studied.

Kalit so'zlar: psixologiya, kognitiv jarayonlar, diqqat, diqqatning harakatchanligi, psixologik metod.

Ключевые слова: психология, познавательные процессы, внимание, подвижность внимания, психологический метод.

Keywords: psychology, cognitive processes, attention, attention mobility, psychological method.

Psixologiya fanida kichik maktab yoshi davriga 6 yoshdan 10-11 yoshgacha bo'lgan o'quvchilar kiritiladi. Chunki bu davrda bola maktab ta'limiga, fan asoslarini egallashga ham biologik-jismoniy, ham psixologik jihatdan qariyb yetilgan, jismoniy va aqliy mehnat qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Maktab ta'limiga psixologik tayyorgarlik deganda, bolaning ob'ektiv va sub'ektiv jihatdan munosibligi, bilish jarayonlari bilan shaxs xususiyatlarining o'zaro munosibligi nazarda tutiladi. O'quvchi maktab ta'limiga keng ma'noda psixologik jihatdan ob'ektiv tayyor bo'ladi. Binobarin, uning psixikasi bilim olishga yetarli darajada taraqqiyot bosqichiga erishadi. Ushbu yoshdagi bola o'z idrokining o'tkirligi, ravshanligi, sofligi, aniqligi, uning qiziquvchanligi, dilkashligi, xayrixohligi, ishonuvchanligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi bilan boshqa yoshdagi o'quvchilardan, jumladan, o'smirlardan ajralib turadi. Maktabta'limiga tayyorgarlik ko'rayotgan bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli ravishda barqaror ko'rinishga ega, deb hisoblash mumkin. Diqqatning xususiyatlari (taqsimlanisha, ko'chishi, kuchi, barqarorligi, bo'linishi, tebranishi va boshqalar) uning roli va syujetli o'yin faoliyatlarida, rasm chizish va ko'rish, yasash mashg'ulotlarida, loy hamda plastilindan narsa yasashda, katta yoshdagilar va tengqurlari nutqini idrok qilish va tushunishda, matematik amallarni bajarishda, hikoya tinglash hamda shaxsan o'zi ham tuzishda bevosita namoyon bo'ladi. Bu davrga kelib, bola o'z diqqatini muayyan ob'ektga, narsa va hodisalarga yo'naltirishga, to'plashda va uni mustahkamlashda hamda taqsimlashda ma'lum darajada ko'nikmani egallagan bo'lib, o'z diqqatini boshqarish, zarur paytda, uni shaxsan tashkil qilishga intiladi. Uning xotirasi qiziqarli ajoyibotlarga, g'aroyibotlarga boy, voyaga yetgan kishini taajjubga soladigan ma'lumotlar va hodisalarni puxta esda olib qolish, esda saqlash, esga

tushirish imkoniyatiga egadir. Shu davrgacha bevosita kattalar rahbarligida u yoki bu axborotlarni egallab kelgan bo'lsa, endi o'z xohish irodasi bilan, muayyan motivatsiyaga asoslangan holda zarur ma'lumotlar olishga, o'z oldiga yaqqol maqsad va aniq vazifa qo'yishga harakat qiladi. Bolaning muayyan taraqqiyot darajasiga erishganligini uning xotirasi faolligi namoyish qiladi. Bu davrda bola o'qish, idrok qilish, o'zlashtirish texnikasi bilan tanishishga erishadi.

Kichik maktab davridagi bolalarning aqliy rivojlanishi ijtimoiy omillar bilan belgilanadi. Individ ijtimoiy munosabatlar ta'sirida o'zgaradi. Bolaning maktabda muntazam ravishda o'qishga o'tishi uning barcha bilish jarayonlari rini rivojlanishiga va o'z-o'zidan atrof-muhitdagi narsa-hodisalarga nisbatan fikrini, munosabatlarini o'zgarishiga olib keladi.

Yirik chet el va sobiq sovet psixologlari (J.Piaje, A.Vallon, J.Bruner, L.V.Zankov, D.B.Elkonin, P.Ya.Galperin, N.A.Menchiskaya, V.V.Davidov, A.Sh.Amonashivili, S.F.Juykovvaboshqalar) tadqiqotlarining ko'rsatishicha, "oqilona tashkil qilingan ta'lim jarayoni mazkur yoshdagi bolalarda fakkurini jadal sur'atlar bilan rivojlantiradi, aqliy imkoniyatlarini ertaroq ishga tushishiga, ro'yobga chiqishiga yordam beradi"². Chunonchi, bolalar matematik, fizik, lingvistik, politexnik tushunchalarni o'zlashtiradilar, mustaqil ravishda uncha murakkab bo'lmagan masalalar, misollar tuzadilar, oddiyroq mashqlarni bajara oladilar, ijodiy va mahsuldor fikr yuritishga intiladilar.

Kichik maktab davrida o'qish faoliyati bilan shug'ullanish, jumladan, moddiy narsalarning harxil hossalari bilan tanishish sezgilarning o'sishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda asosan farq qila olish, ko'rish va eshitish sezgilari ayniqsa tez o'sadi. 7-10 yoshli bolalarda ranglarning tuslarini sezish 45 foiz ortishi, 10-12 yoshgacha bolalarda esa 65 foizgacha ortishi rus olimlari tomonidan aniqlangan. Kichik maktab o'quvchilarini rasm chizishga o'rgatish ranglarni farqlash sezgirligining o'sishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ohanglarni farqqilish sezgirligi, ayniqsa bolalarga musiqa va ashula o'rgatish jarayonida kuchli suratda o'sadi. Sezgilarning o'sishida shuningdek, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining ham ahamiyati katta. Aniq harakat qilishga jalb etuvchi mashqlar bolalarning muskul-harakat sezgilarini o'stiradi.

Kichik maktab davriga kelib idrokning hamma turlari, asosan, ta'lim-tarbiya tufayli mazmun, aniqlik, ravshanlik jihatidan ko'p darajada takomillashadi. Ular har bir narsaga berilib, o'ta sinchkovlik bilan qarashlari sababli idrokning muhim xususiyatlarini o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

O'quvchi tevarak-atrofdagi voqelikning belgi, alomati va xususiyatlarini, ularning hossalari, qonuniyatlarini va o'zaro bog'lanishlarini bilish faoliyatida hamda ta'lim jarayonida tushuna boradi, fikr yuritish faoliyatida esa ham miqdor, ham sifat o'zgarishi yuzaga keladi.

Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar tafakkurining rivojlanishi yirik psixolog L.S.Vigotskiy tushunchalarning shakllanishi hamda nutqning o'sishi bilan uzviy bog'liq holda o'rgangan. L.S.Vigotskiy psixologiya faniga inson kamolotining "Eng yaqin taraqqiyot zonasi" va "Aktual faoliyat zonasi" deb nomlangan tushunchalarni olib kirdi. Uning

birinchisi o'qituvchining bevosita rahbarligida amalga oshirilsa, ikkinchisi o'quvchining mustaqil faoliyatida namoyon bo'ladi.

P.P.Blonskiy mazkur yoshdagi o'quvchilar tafakkurining o'sishiga xotiraning taraqqiyotini, tafakkurning ta'sir etishini genetic metod yordamida ochib beradi. Ayniqsa, tafakkurning «intizomlilik» sifatining namoyon bo'lishini inson tomonidan tafakkurni boshqarish va nazorat qilish faoliyatidan aniqlash mumkinligini alohida ta'kidlaydi.

N.A.Menchinskaya tafakkur muammosini chuqur o'rganib, uning taraqqiyot ko'rsatkichlarini quyidagi jihatlarini o'rganishda ko'radi:

- 1) bilimlarni o'zlashtirishning tezligi,
- 2) fikr yuritish jarayonining epchilligi,
- 3) tafakkurning mavhum hamda yaqqol jihatlarining o'zaro aloqasi,
- 4) analitik-sintetik faoliyatning turli darajalari.

Muallif tafakkur taraqqiyoti belgilari sifatida o'quvchilarda bilimlar fondining ortishi, aqliy faoliyat usullarining egallanishi hamda ta'lim jarayonida ularda uquvchanlik qobiliyatining paydo bo'lishini sanab o'tadi. Bu narsalarning barchasi kichik maktab yoshidagi o'zlashtirishi past o'quvchilarda tajribadan o'tkaziladi hamda ularni muayyan mezonga asoslanib guruhlarga ajratadi.

Kichik maktab yoshidagi past o'zlashtirish sabablari va o'qishdagi qiyinchiliklar quyidagilar bilan bog'liqdir:

- 1) Neyrofiziologik sabablar;
- 2) Bilish jarayonlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi;
- 3) Erkin va mustaqil harakat qilish darajasining pastligi;
- 4) Motivatsion sohalarning yetarli rivojlanmaganligi;
- 5) Oila tarbiyasidagi, oilaviy munosabatlardagi kamchiliklar;
- 6) maktab ta'limi va tarbiyasidagi kamchiliklar;
- 7) o'zaro muloqot va munosabatdagi kamchiliklar;
- 8) shaxs xususiyatlaridagi og'ishishlar.

Kichik maktab yoshidagi bolalar o'qishdagi qiyinchiliklar bola shaxsining barcha shaxsiy, bilish, motivatsion va hissiy, irodaviy sohalarda aks etadi. Bu qiyinchiliklar o'zaro bir-biri bilan bog'liq. Bir qiyinchilikni bartaraf etilishi ikkinchi qiyinchilikni ham kamayishiga olib keladi.

Taniqli psixolog L.V.Zankov kichik maktab yoshidagi o'quvchilar tafakkurini o'stirish maqsadida o'zining ta'lim tizimini ishlab chiqadi. Bu ta'lim tizimi ushbu o'qitish tamoyillariga asoslanadi:

- 1) ta'lim jarayonini yuqori darajadagi murakkab va ziyat asosida uyushtirish,
- 2) ta'lim jarayonida o'quvchilarga berilishi nazarda tutilgan bilimlarning nazariy salmog'ini maksimal darajada ko'paytirish,
- 3) mustaqillik, o'z-o'zini nazorat qilish faoliyatini rejalashtirish singari faoliyatni boshqarish usullarini o'quvchilarda tarkib toptirish.

Bunday ta'lim tizimida o'quvchilar chuqur va mazmundor bilim olish bilan cheklanib qolmasdan, balki ularning aqliyfaolligi ortadi, abstrakt (mavhum) tafakkuri rivojlanadi, aqlan o'sadi, o'qishga nisbatan ijobiy munosabat vujudga keladi.

Yuqorida yuritilgan mulohazalarga asoslangan holda shunday xulosaga kelish mumkinki, bolalar kichik maktab yoshi davriga kelib psixologik tayyorgarlik darajasi ta'limni muvaffaqiyatli uddalash, amalga oshirish uchun mutlaqo tayyor hisoblanadi. Bu o'rinda uning shaxsiy xususiyatlari shakllanganligi yuzasidan ham ma'lumot berish maqsadga muvofiqdir. Bolada shaxsning birqator fazilatlari va xususiyatlari yaqqol ko'zga tashlanadi: qat'iylik, nisbiy mustaqillik, o'z oldiga maqsad qo'ya olishlik, xulq-atvorini ijtimoiy jamoatchilik nuqtai nazaridan baholashga intilishlik, kattalarni hurmat qilishlik, vadaga vafo qilishlik, burch va javobgarlik hislari kabilar. Ta'kidlab o'tilgan barcha mulohazalar, tavsiflar bilish jarayonlarining rivojlantirishni asosiy omillaridan hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziyev E.G' "Ontogenezpsixologiyasi" "Noshir" T: - 2010 [1.24-b]
2. Nishanova Z.T. Komilova N.G. Abdullayeva D.U. Xolnazarova M.X. "Rivojlanish psixologiyasi, Pedagogik psixologiya" T.2017.[2.46-b]
3. Z.Sh.Sherimbetova "Boshlang'ich sinflardagi o'zlashtirmovchi o'quvchilarning psixologik xususiyatlari" Ps.f.n. avtoped.-T. 2007. 17-bet.
4. Sh.A.Do'smuhammedova, Z.T.Nishanova, S.X.Jalilova, Sh.K.Karimova, Sh.T.Alimboyeva "yosh davrlari va pedagogik psixologiya" darslik Toshkent-2013[3.52-b]